

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 7, Sayı: 2, 2023, ss. 281-289/ Volume: 7, Issue: 2, 2023, pp. 281-289

Journal homepage: <https://apjir.com/>

KİTAP TANITIMI/BOOK REVIEW

YAHUDİ KAYNAKLARINA GÖRE HZ MUSA

“Araz, Ömer Faruk. *Yahudi Kaynaklarına Göre Hz. Musa*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1.Basım, 2022, 312s.”

Yasemin KINAY

Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri ABD, İstanbul
PhD Student, Marmara University Faculty of Divinity, Department of Philosophy and Science of Religion,
İstanbul/Turkey

yasenay83@yahoo.com

orcid.org/0000-0002-6707-9353

[ror.org/ ror.org/02kswqa67](https://ror.org/ror.org/02kswqa67)

Öz

Doğumundan ölümüne, tüm yaşantısı boyunca sayısız olağanüstülüğü yaşamında barındıran Hz. Musa, günümüze ulaşan portresi açısından son derece senkretik bir karakter arz etmektedir. Ele aldığımız bu çalışmada yazar, yıllar süren ana kaynak incelemelerinde tespit ettiği rivayetlerle ortaya çıkan belli başlı arketiplerin takipçisi olmuş ve ilgili arketiplerin tüm bu rivayet kurgusallığına nasıl eklemelendiğini okuyucuya göstermeye çalışmıştır. Yazar, bu yönüyle eserinde alegorik dilin olanca sembolizmine rağmen, gerek İbrani literatürünün kendi dinamikleri içinde teşekkül eden, gerekse farklı kültürlerden devralımp devşirilen arketip tekrarlarının izlerini sürmeye çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Musa, İsrailoğulları, arketipler, Tevrat, Yahudi dini literatürü.*

YAHUDİ KAYNAKLARINA GÖRE HZ MUSA

Abstract

From his birth to his death, Moses presents an extremely syncretic character in terms of his portrait that has survived to the present day. In this study, the author has been a follower of the main archetypes that emerged with the narrations that he identified in the main source studies over the years and tried to show the reader how the related archetypes are articulated to all this narrative fiction. With this aspect, the author tried to trace the archetypal repetitions in his work, both created by the Jewish literature within its own dynamics and acquired by inheriting it from different cultures, despite all the symbolism of the allegorical language.

Key words: *Moses, Israelites, archetypes, Tevrat, Jewish religious literature.*

Geliş Tarihi: 29.05.2023

Doi: doi.org/10.52115/apjir.1306470

Kabul Tarihi: 07.07.2023

Giriş

Hız. Musa liderliğinde İsrailoğulları, kökeni atalardan Hız. İbrahim'e dayanan tek Tanrı inancı merkezli İbrani dininin temellerini atmıştır. Hız. Musa bu yönüyle İbraniler tarafından İsrail'in peygamberi, Yahudilik dininin kurucusu ve tarihteki en büyük önderi olarak kabul edilmektedir. Hız. Musa İsrailoğulları'nı Mısır esaretinden kurtarmış, ulusuna tek Tanrılı bir dinin yasalarından mülhem bir ahlak sistemi kurmuş, bunu on emirle desteklemiş ve ölmeden evvel kavmini vaad edilmiş topraklar olarak kabul edilen Kenan'ın hudutlarına dek taşımıştır.¹ İbrani tarihi boyunca bu yaşananlar, yeni bir dinle, o dinin temellerini oluşturacak olan bir kitabı da beraberinde getirmiştir. Şüphesiz Tevrat (Tora), Yahudiler için milli bir değer taşımaktadır ve bu yönüyle Yahudilerin tarihten getirdiği öncelikli mirastır.²

Yahudi inancına göre bu benzersiz miras, Hız. Musa tarafından on üç ayrı nüsha olarak yazılmış, on ikisi birer adet olarak her bir kabileye verilmiş ve bu nüshalar yaşanabilecek olası kaybolma veya imha edilme tehlikesine karşı çoğaltılmıştır. Sonuncu nüsha ise Ahit Sandığında muhafaza edilmek üzere kohenlere teslim edilmiştir.³ Şüphesiz Tevrat, ilk dönem tarihi konusunda temel bilgi kaynağı olarak kabul edilmektedir. Nitekim patriarkların tarihi, Mısır'dan çıkış ve on iki kabilenin oluşturulması konularındaki bilgiler büyük oranda Tevrat'a dayanmaktadır. Ne ki, Antik Orta Doğu'da bulunan arkeolojik deliller de Tevrat'ta zikredilen hüküm ve adetlerin arka planını belirli bir ölçüde teyit etmektedir.⁴

Bununla birlikte, Yahudi dini literatürü sadece Tevrat'la sınırlı değildir. Tanah'ı oluşturan üç kısımdan ilk kısmını teşkil eden ve Hız. Musa'ya Sina'da verildiğine inanılan Tevrat'ın yanı sıra, Neviim ve Ketuviim külliyatlarının zaman içinde, tedricen İsrailoğulları'na gönderilen peygamberler ve önemli şahsiyetlerce yazıldığı kabul edilmektedir. Tanah'ı oluşturan külliyat içerisinde Babil sürgünü öncesi kaleme alınan kitaplar, sürgün öncesi Yahudilik tarihi açısından önemli bilgiler içermekte ve İbrani'lerin saf dini literatürü olarak kabul görmektedir. Şüphesiz Tanah'ı oluşturan dini külliyat sadece sürgün öncesi kitaplardan ibaret değildir. Sürgün dönemi esnasında veya hemen sonrasında teşekkül etmiş, İbrani literatürünün genel özelliklerini yansıtan ve bu döneme ışık tutan başkaca kaynaklar da bulunmaktadır.⁵ Yahudi dini literatüründe kanonik kabul edilen metinlerin yanısıra, apokrif metinler de bulunmakta ve ilgili kaynaklar tarihin akışı içerisinde Yahudilerin dini anlayışını yansıtmaktadır. Tüm bunlar haricinde, M.Ö 1. yüzyıl itibarıyla yazılı olarak teşekkül etmeye başlayan, ancak sözlü manada kökeni Babil Sürgünü döneminde Ezra'nın önderlik ettiği kutsal metinlerin halka açıklanması faaliyeti

¹ Moshe Sevilla Sharon, *İsrail Ulusu'nun Tarihi* (Yeruşalayim: Graph Press Limited Jerusalem, 1981), 6.

² Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2020), 11.

³ Salime Leyla Gürkan, *Anahatlarıyla Yahudilik* (İstanbul: İsam Yayınları, 2019), 54.

⁴ Dan Cohn - Lavinia Sherbok, *Yahudiliğin Kısa Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2022), 23.

⁵ İsmail Taşpınar, *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik'te Ahiret İnancı* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 60-63.

kapsamında neşet eden midraş literatürüyle birlikte, Ben Sira, Kumran Yazmaları, Mişna, Talmudlar, ve sonraki dönem rabbani külliyat da, Yahudilerin dini söylemini ortaya koyan önemli metinlerdendir.⁶ Geleneğe göre, Hz. Musa'ya Sina'da verilen yazılı vahyin (Tevrat) yanı sıra, literatürü besleyen şifahi vahiy (Talmud), Rabbinik Yahudiliğin temel inanç esaslarından birini teşkil etmektedir. Kapsamı, rabbilerin Tevrat hakkındaki yorumlarını da içine alacak şekilde belirlenen şifahi vahiy, sözlü olarak Hz. Musa'dan yetmiş yaşlıya (zekenim), yetmişlerden peygamberlere ve peygamberlerden Sanhedrin üyelerine; onlardan da rabbiler vasıtasıyla 2. yüzyıla nakledilmiştir. Söz konusu gelenek artık şifahi olarak nakledilemeyecek boyutlara ulaşınca, 3. yüzyıl itibariyle yazıya geçirilmesi sağlanmıştır. Şifahi yasanın derlemesi olarak Talmud, Tevrat prensiplerinin yeni durum ve şartlara uyarlanarak canlılığını ve gelişimini sürdürmesi ihtiyacına binaen ortaya çıkmıştır.⁷

Ülkemizde Yahudilik üzerine ortaya konan çalışmalara baktığımızda Yahudilik tarihi, dini literatürü ve spesifik anlamda Hz. Musa üzerine son derece kıymetli tez, telif ve tercüme eserler yayımlanmakta ancak kanaatimizce bu konuda bazı gelişim alanları bulunmaktadır. Şöyle ki çalışmalar daha çok, Kur'an-ı Kerim ve hadisler perspektifinden okunarak, İslami-kelami bir bakış açısıyla kısmen normatif kalabilmektedir. Bu alandaki eksiklik, çalışmaların Yahudi aslı kaynaklarına detaylıca girilmeksizin, çoğunlukla tefsir literatüründe yer alan bilgilerle sınırlı kalınmasını ve dolayısıyla konuların belirli bir bağlam içerisinde Yahudiliğin tarihsel olgusu ve dönemin sosyolojisi yeterince göz önünde bulundurulmaksızın incelenmesini beraberinde getirebilmektedir.

Ömer Faruk Araz bu tanıtmaya çalıştığımız eserini, Hz. Musa'ya dair Yahudi bakış açısını yine Yahudi dini literatüründe yer alan klasik kaynakları inceleyerek daha geniş bir perspektiften ele almak amacıyla kaleme almıştır. Yazarın eseri yazmaktaki temel maksadı, Hz. Musa ve kavminin başlarına gelen olayları irdeleyerek, yaşananların arka planında var olan sosyolojik yapının, kültürel ve tarihsel konjonktürün siyak sibakına dokunabilmek ve bu yolla tarih boyunca ortaya çıkan çeşitli rivayetlerin zeminine özgün çıkarımlarda bulunabilmektir. Yazarın İbranice kaynaklar kullanması ve kitabın omurgasını oluşturacak olan Yahudi dini literatürünün temel metinlerini orijinal dilinden okuyup anlayabilme konusundaki yetkinliği, eseri güçlü kılan en önemli unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Bu zaviyeden bakıldığında eserin en büyük iddiası, Hz. Musa'nın hayatındaki her eylemin, İbrani tarihinin akışı içerisinde ortaya çıkan neredeyse her önemli gelişmeyle irtibatlandırılmış olmasıdır. Elbette ki gelenek boyunca kurulan bu illiyet bağının ana sebebi, ilgili kişi, zümre veya dini anlayışın kendine göre bir Musa portresi çizme ihtiyacı hissetmesi ve bu duruma binaen ortaya konan yeni şablona uygun bir rivayetler silsilesi oluşturabilme ihtiyacıdır. Bu kurgusallıktaki en büyük yardımcı unsur ise, literatürü şekillendiren yapının metinlere yakın, uzak, mecaz, alegorik ve

⁶ Ömer Faruk Araz, *Yahudilik'te Tefsir Geleneği Midraşık Literatürün Tarihsel Gelişimi* (İstanbul: İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2019), 15,293.

⁷ Fuat Aydın, *Yahudilik* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 107-109.

mistik anlamlar verebilmekteki mahareti olmaktadır. Öte yandan yazar, kuşaklar boyu literatürle aktarılan davranış örüntüleri olan arketipleri, hermönitik bir anlayışla doğrudan yorumlamak yerine, nihai kararı okuyucuya bırakmayı tercih etmiştir. Bu yönüyle kitap ileride yapılacak çalışmalara rehberlik edip kapı aralayacak niteliktedir. Yazının bundan sonraki bölümünde, yazarın kitap boyunca vurguladığı -tekrar eden davranış kalıpları olan arketipler- merkeze alınarak bir metin irdelemesi yapılacaktır.

Arketiplerin Alacakaranlığında Bir Hz. Musa Portresi

Toplam beş bölümden oluşan eserin ilk bölümü Hz. Musa'nın doğumu, ailesi, çocukluğu ve Mısır'daki hayatını konu edinir. Bu bölümde anlatılanlara göre Hz. Musa, bazı kadim metin ve destanların da ana figürü olan "suya bırakılmış" veya "sudan çıkarılmış", "sudan kurtarılmış" bir şahsiyettir (s. 41). Mircea Eliade eserlerinde, Araz'ın bu ilk bölümde okuyucuya yansıtmaya çalıştığı şekliyle, Hz. Musa'nın hayatını, Nil Nehri'nin kamışları arasına bırakılıp papirüsten bir sepet içinde ölümden mucizevi bir biçimde kurtulmasından başlayarak, Theseus, Perseus, Agade'li Sargon, Romulus ve Kros gibi birçok başka "kahramanın" yaşam öykülerindeki kalıplarla özdeşleştirmektedir. Eliade'ye göre Hz. Musa, sonradan karizmatik ve mucizevi bir kişiliğe büründürülmüştür.⁸ Tarihin bu kadim örüntüsü, Araz'ın ortaya koyduğu örneklerle paralel olarak Yahudi literatüründe de devam etmekte, suya bırakılmış özel çocuk, ileride hilafında en büyük mücadeleyi verecek olduğu egemen unsurun karargahında yaşam şansı bulmaktadır. Öte yandan Hz. Musa'nın suya bırakılmış olması, Mısır'la ilgili beklenen tehlikenin bertaraf edildiğinin kahinlerce ilan edilmesiyle birlikte, geride kalan İbrani çocuklarının kurtulmasına vesile olmaktadır (s.44). Bu noktada bebek Musa'nın suya bırakılma hadisesinde, ablası Meryem'in üstlendiği koruyucu misyon ileride kendisi etrafında şekillenecek pek çok unsura da argüman oluşturacaktır (s.31). Hz. Musa'nın henüz bir çocukken sarayda oyun oynadığı bir esnada Firavun'un tacını başından alıp yere atması, gelecekte yaşanacak olayların sembolik bir işareti haline gelir (s. 50). Öte yandan sarayda Hz. Musa'yı adeta öz evladymış gibi sahiplenip hayatı boyunca koruyup kollayacak olan Firavun'un kızı, Yahudiler tarafından "Tanrının Kızı" anlamına gelen "Bithiya" ismiyle onurlandırılacaktır (s. 45). Bu taçlandırmadaki sembolik kurgu kanaatimize göre, Yahudi milletine yapılan iyiliklerin onların nezdinde asla unutulmadığı ve bir gün karşılık bulduğuna dair bir alt metin içerir. Öte yandan Hz. Musa'nın aynen Hz. İsa'nın çarmıhta yaşadığı transfigürasyon hadisesine (s.57) benzer bir fenomenle deneyimlediği mucizevi olay, kuvvetle muhtemel Hıristiyanlık sonrası gelişen rivayetler dönemine denk düşecektir. Keza bu yolla kurulan analogide, Hıristiyanlık sonrası Yahudi literatürünün oturtmaya çalıştığı, şahsiyetler arası rekabet olgusunu görmek hiç de zor olmayacaktır.

İkinci bölümde, Hz. Musa'nın Mısır sonrası şekillenen hayatına dair rivayetler yer almaktadır. Bu bölümde yazar, rivayetlerde ön planda olan Belam figürünün Hz. Musa'nın

⁸ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Taş Devrinden Eleusis Mystreia'larına*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2003), 1/218.

ve dolayısıyla İbranilerin hayatı boyunca hep karşılıklarına çıkacak olan ezeli ve ebedi düşman arketipine uygun bir karakter olduğunu ortaya koyar (s.60). Hz. Musa'nın evlilik öncesi eşi Zippora'yla tanışma merasimine figüranlık edecek olan kuyu arketipi ise, geçmiş atalardan Hz. Yakup'un eşi Rahel ile tanışma sahnesinde de aynıyla yerini almış olacak ve böylece hattı zatında zaman ve mekân üstü bir mahiyetle simgeselliğe kavuşacaktır (s.62). Bu örüntüyle amaçlanan, kanaatimizce Hz. Musa'nın evliliğiyle meydana gelecek olan soyun, Hz. Yakup (İsrail)'un evliliğinden neşet eden soy bağıyla özdeşliği olgusudur.

Benzer bir mekân ve zaman sıçramasını Ömer Faruk Araz, Hz. Musa'nın asası figüründe de karşımıza çıkarır. Şöyle ki Hz. Musa'nın eşinin babası olan Yitro ile tanışma hadisesi akabinde hayatına giren asa, Hz. Adem'den Enoh'a ondan Hz. Nuh'a, sonrasında Sam ve diğer İbrani atalara aktarılarak Hz. Musa'ya ulaşabilmiş bir kimliğe sahiptir (s.65). Aynı asa, Hz. Yakup'un nehri geçerken de elindedir, farklı zamanlarda Hz. Davut'un ve Hz. Harun'un da elinde olmaktadır. Dolayısıyla gelecekte Mesih'in de hizmetinde olacaktır. Asa bu yönüyle, İbranilerin zor zamanlarının adeta simgesel, kozmik ve metafizik bir kurtarıcısı hüviyetindedir. Asa özelindeki arketipin evrensel kadim örneklerine, Kelt mitolojisinde Kral Arthur ve Excalibur efsanesinde olduğu gibi kılıç formunda rastlamamız pekâlâ mümkündür (s.70). Yine aynı bölümde yer alan Hz. Musa'nın Sina öncesi yaşadığı *yanan çalı* müşahedesinin ne'liğine dair gelenekte onlarca rivayet üretilmiş olup, genel anlamda yanan çalının keder ve üzüntüyü temsil eden simgesel bir anlatım olabileceği, çalının bu bağlamda İsrailoğulları'nın çektiği sıkıntıları temsil ettiği ve Tanrı'nın bu yolla onların kederine iştirak ettiği gibi simgesel anlamlar yüklenmiştir (s.71). Bu bölümün ilerleyen satırlarında Hz. Harun'un kardeşi Hz. Musa'ya destek vermesi amacıyla görevlendirilişinin Yahudi literatürü ve rivayet geleneğindeki yeri irdelenmiştir (s.74). Yazar ilerleyen bölümde, Hz. Musa'nın yaşadığı miraç hadisesini detaylıca inceler. Kanaatimizce bu kısım özellikle İslam hadis literatürü ve rivayet geleneği çevresinde şekillenen Hz. Muhammed'in yaşadığı miraç hadisesinin almış olduğu olası İsrailiyat etkisini daha iyi kavramamıza yardımcı olabilecek bir mahiyettedir. Konu kanaatimizce başlı başına Kur'an-ı Kerim, hadisler ve Yahudi dini literatüründeki miraç hadisesi olgusu ve etkileşimi ekseninde müstakil bir başlıkla incelenmeye muhtaçtır.

Yazar, üçüncü bölümü Mısır'dan çıkışa ayırır. Bu bölümde Tanrı ile Hz. Musa arasındaki ilişkide yaşanan devinim ve yüksek gerilim okuyucuya etkili bir dille yansıtılmaktadır. Keza bazı bölümlerde Tanrı ile Hz. Musa arasında gelişen diyaloglarda Tanrı'nın Hz. Musa'ya olan acımasızlığı tüm kudretiyle gözlerimizin önüne serilir (s.99). Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun'un Firavun'un karşısına mucizeleriyle çıkması hadisesine dair bazı rivayetler, asayı -mucizelerini göstermesi adına- zaman zaman Hz. Harun'un eline vermektedir (s.106). İlerleyen sayfalarda Hz. Musa ve kardeşinin ortaya koyduğu mucizeler dolayısıyla, Mısır'ın tüm su kaynaklarının kana bulanması meselesi, Yahudi soyunun da temiz su kaynağı bulamayıp beslenememesine yol açacak ve bu etkiyle beraber nesil tehlikeye girecektir. Suların kan olması arketipi, Yahudilerin tebaa olarak

yasadıkları toplumların kanunlarına mutlak uymaları gerektiğini, aksi durumda ise neseplerinin kesilmesi tehlikesini yaşayabilecekleri mesajını alt metninde taşımaktadır (s. 107). Daha evvelki bölümlerde karşımıza çıkan objelerin zaman ve mekân düzleminde kırılarak yaşanan ana taşınması hadisesi, toplanma çadırı içindeki malzemelerin atalar döneminden Hz. Musa dönemine nakledilmesiyle yeni bir örüntüye dönüşür (s.123). Öte yandan varlığını neşet eden zorluklarla beraber iyice hissettiren *görkem bulutu* arketipi ise (s.124), kanaatimizce aynen asanın simgeselliğinde olduğu gibi, toplumun zor zamanlarında ortaya çıkıveren semavi bir motivasyon ve kozmik bir destek hüviyetindedir.

Dördüncü bölümü yazar, Hz. Musa'nın çölde geçen kırk yıllık hayatına ayırır. Bu bölümde gökten Tanrı'nın rahmetiyle yağın man yemeğinin niteliği, atalarla kurulan bağlantıyla şekillenecektir (s. 140). Ayrıca yazarın da tespiti üzerine ilgili *man çömlüğü* gelecek zamana taşınacak ve zaman yolcusu İlyâ'nın İsrail'e geri vereceği üç şeyden biri haline dönüşecektir (s.142). Böyle bir apokaliptik yorum kanaatimizce, özellikle zor zamanlarda İsrail halkı üzerindeki mucizelerin hiç bitmeyecek olduğuna dair motive edici bir müjde işlevini görmektedir. Bu bölümün ilerleyen sayfalarında yazar, rabbinik geleneğin sunduğu Hz. Musa ve talebesi Yeşu emsalinden hareketle, ideal hoca talebe ilişkisinin kavramsallaştırılmasını gözler önüne serer (s.145). Midraşik geleneğin güçlü bir şekilde benimsediği talebenin hocasına olan koşulsuz itaati olgusu, kanaatimizce kaynağını geleneğin bu anlatımından alarak perçinlenmektedir. Benzer şekilde literatürün, ideal bir mühtedinin özelliklerini, Hz. Musa'nın kayınpederi olan Yitro'nun yaşantısı üzerinden şablona oturttuğunu söyleyebiliriz (s.149). Hz. Musa'nın Sina vahyinde üç rakamı (s.152) özelinde yaşadığı bir dizi fenomen ise bu rakamın, evrensel arketip bir anlama sahip olmasından gelmektedir. Hz. Musa'nın yine Sina'da yaşadığı deneyimin fiziksel anlamdaki her bir detayı ileride yapılacak Tevrat okuma çalışmalarındaki şekilsel ritlerin de ana kaynağını oluşturur. Yazar, rivayetlerin satır aralarında çeşitli rabbanî kuralların kökenlerinin Sina'ya dayandırılması eğilimini tespit edip, okuyucuya etkili bir dille sunmaktadır (s. 157). İlerleyen sayfalarda geçen *miraç* hadisesinde Hz. Musa'nın meleklerle yaşadığı çetrefilli ve ikircikli ilişki ise, rabbilerin otoritesinin günü geldiğinde tüm otoritelerin üzerinde bir kudrete sahip olması gerekliliği mesajının bilinçaltına yansımaları (subliminal) karşılığı olsa gerektir (s. 164). Günün sonunda rabbanî gelenek, rivayetleri öyle bir noktaya getirir ki, adeta sözlü geleneğe yer alan yorumların bile kaynağının ilahi olduğu ve dolayısıyla rabbilerin otoritesinin de kutsiyet arz ettiği gözler önüne serilir. Yazar bu hakikati somutlaştıran rivayetleri okuyucunun kavrayacağı bir üslupla ortaya koymaktadır (s.168). Hz. Musa'nın altın buzağı hadisesi sonrası Tanrı'yla yaşadığı karşılıklı suçlayıcı apoloji (s.178), kanaatimizce geleneğin geçmişin günahlarıyla hesaplaşma gerekliliğinden hareketle adeta bir tür yüzleşme psikolojisiyle açıklanabilecek niteliktedir. Altın buzağı hadisesindeki Hz. Harun ve oğullarının başlarından geçenler ise (s.184), kohenlik müessesesinin gelişimini anlama açısından okuyucuya ışık sunar. Hz. Musa'nın Mişkan'ın yapımı esnasında oluşturduğu görev dağılımı, literatürün Hz. Musa sonrası şekillenecek toplumsal yapıya hazırlanma zeminini anlama açısından kritiktir

(s.195). İsrailoğulları'nın kohenlik kurumunun yapılanması sürecinde kendi aralarında yasadıkları mücadeleler bu kapsamda değerlendirilmeye değerdir. Bölümün sonlarında yazarın dikkatimize sunduğu sayım arketipinin, apokaliptik anlamda Yahudi tarihi boyunca zaman zaman tekrar ettiği görülmektedir (s.207). Eş zamanlı olarak sayım mevhumunun, kabileler arasındaki toprak paylaşımıyla doğrudan ilgili olarak seküler bir anlama da sahip olduğu söylenebilir (s.254). Bölümün son sayfalarında yer alan Moav'lı kadınlarla İbrani erkeklerin yaşadığı zina hadisesinde Moav'ın soyunun literatürde Hz. Lut'un büyük kızına dayandırılması, Moav'lı kadınların ahlaki noksanlığı ve zinaya olan doğal eğilimleri üzerinden geçmişe atıfla sembolize edilmektedir (s.255).

Yazar, eserin son bölümünü Hz. Musa'nın vefatına ayırır. Bu bölümde Hz. Musa'nın ölmek istememe konusunda yaşadığı duygu karmaşası, Tanrı ile gerçekleşen diyalogunda gerekçesini ataların öykülerinden alan bir mukayeseyle temellendirilerek rasyonalize edilir (s.267). Yazar, ilerleyen bölümlerde, Hz. Musa'nın ölmeden evvel yaşadığı helalleşme seromonisinde yaşadığı halet-i ruhiyeyi gözler önüne sererken, bu durumu mabedin ikinci defa yıkılışıyla birlikte diasporada ortaya çıkan vaad edilmiş topraklar özleminin Hz.Musa'nın diliyle ifade edilmesi olarak değerlendirir (s.276). İlerleyen sayfalarda, rabbinik gelenek Hz. Musa'yı *man gıdası* nimetiyle, ablası Meryem'i *kuyu* nimetiyle ve Hz. Harun'u da *göksel bulut sütunu* nimetiyle ilişkilendirerek bu şahsiyetler üzerinden sembolik birtakım yorumlar yapacaktır (s.284). Hz. Musa'nın ölümüyle birlikte misyonu devralan Yeşu ise, bu saatten sonra semavi bir müdahaleyle isminin başına *yud* harfi eklenmesiyle birlikte Tanrı'nın korumasına alınacak ve Hz. Musa sonrası dönemde güçlü bir figür haline gelecektir (s.290).

Sonuç

Mircae Eliade kutsal zamanı, kutsalın tezahür ettiği zaman olarak nitelerken, bu yönüyle profan zamandan farkını onun kesintiye uğramaksızın bir süreklilik arz etmesiyle açıklar. İnananlar ise, bu süreklilik içerisindeki geçiş ritleri aracılığıyla sağlarlar.⁹ İbrani literatürünün takviminde zaman, Ömer Faruk Araz'ın eserinde ortaya koyduğu argümanlarda da sabit olduğu üzere, kuşkusuz Eliade'nin deyimiyile döngüsel akmaktadır. Lineer olmayan bu mahiyetiyle hiçbir vakit sonlanmayacak bir kesinlikte devam eder. İbrani tarihi, literatürün sunduğu biçimdeki bu döngüsel oluşuyla, yazarın eserinde ortaya koyduğu gibi her olayın zaman ve mekân üstü bir şekilde birbirine tesir etmesine ve birbiriyle irtibatlı olmasına sebep olur. İbrani zamanı bu yönüyle, tam da Sems-i Tebrizi'nin ifade ettiği gibi yek vücut, tek varlık olarak her şey ve herkesin görünmez iperle birbirine bağlı olduğu bir nesnellik taşır. Yazarın bu gerçeği, Yahudi literatüründeki rivayet çeşitliliğiyle zenginleştirerek ortaya koyması esere, okuyucu açısından son derece nitelikli bir hüviyet kazandırmaktadır.

⁹ Mircae Eliade, *The Sacred and The Profane*, çev. Willard R Trask (New York, 1959), 68.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Yasemin Kınay

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Adam, Baki. *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*. İstanbul: Pınar Yayınları, 6. Basım, 2020.
- Araz, Ömer Faruk. *Yahudilik'te Tefsir Geleneği Midraşik Literatürün Tarihsel Gelişimi*. İstanbul: İz Yayıncılık Limited Şirketi, 1. Basım, 2019.
- Aydın, Fuat. *Yahudilik*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2010.
- Cohn, Dan - Sherbok, Lavinia. *Yahudiğin Kısa Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık Limited Şirketi, 3. Basım, 2022.
- Eliade, Mircea. *The Sacred and The Profane*. çev. Willard R Trask. New York, A Harvest Book Harcourt Brace&World, Inc., 1959.
- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Taş Devrinden Eleusis Mystreia'larına*. çev. Ali Berktaş. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1. Basım, 2003.
- Gürkan, Salime Leyla. *Anahatlarıyla Yahudilik*. İstanbul: İsam Yayınları, 5. Basım, 2019.
- Sharon, Moshe Sevilla. *İsrail Ulusu'nun Tarihi*. Yeruslayim: Graph Press Limited Jerusalem, 1981.
- Taşpınar, İsmail. *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik'te Ahiret İnançları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2015.